

„RUSZIN VOLTAM,
VAGYOK, LESZEK...”

„RUSZIN VOLTAM, VAGYOK, LESZEK...”

NÉPISMERETI OLVASÓKÖNYV

Szerkesztette

Fedinec Csilla és Cserniczkó István

Charta XXI Egyesület • Gondolat Kiadó
Budapest, 2019

A kiadvány megjelenését a Bethlen Gábor Alap támogatta.

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

Lektorálta

BÁRÁNY ERZSÉBET

(II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász;
Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza)

SUSLIK ÁDÁM

(Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron)

Technikai munkatársak

DEMETER ANDREA • TÓTH-OROSZ ENIKŐ

Ez a mű a felsőoktatásban használatos tankönyv

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Charta XXI Egyesület, 2019

© Szerzők, 2019

www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolat

A kiadásért felel a két kiadó vezetője
Szöveggondozó Gál Mihály
A kötetet tervezte Lipót Éva

ISBN 978 963 693 792 8

Tartalom

Előszó (*Surján László*) 9

IDENTITÁS, NYELV, ÖRÖKSÉG

A keresztény világ határán: a Kijevi Rusz a 10–13. században • FONT MÁRTA	13
<i>A kelet-európai térség etnikumai</i>	15
<i>A Kijevi Rusz létrejötte, fennállása, virtuális egysége</i>	18
<i>A Rusz délnyugati régiója: Halics–Volhínia 1199–1386</i>	21
<i>A Rusz egységét kifejező intézmény: az egyház</i>	24
<i>Kijevi örökség?</i>	25
A Kárpát-medencei szlávok nyelve a honfoglalás korában • ZOLTÁN ANDRÁS	27
<i>A pannóniai szláv dialektusok</i>	29
<i>Mikor kezdődött a szláv–magyar együttélés?</i>	33
<i>Egy új magyar etimológiai szótár kívánalma</i>	38
Ruszok, rutének, ruszinok vagy ukránok? A lengyel és litván fennhatóság hatásai, 1340–1654 • VARGA BEÁTA	41
<i>A Litván-Rusz Nagyfejedelemség (1340–1385)</i>	41
<i>A lengyel–litván perszónáluniótól a reálunióig (1385–1569)</i>	44
<i>Az 1569. évi lublini reálunió. A Rzeczpospolita kialakulása</i>	48
<i>Az 1596. évi breszti vallási unió és következményei</i>	56
<i>A mai ukrán területek a 17. század első felében – „Ukrajna leírása Moszkóvia határától Erdély határáig”</i>	61
<i>Ukrajna és az ukránok</i>	63

A magyarországi ruszin egyházszervezet kialakulása és fejlődése. Az ungvári unió • MOLNÁR FERENC	65
<i>Az ortodox egyházszervezet</i>	66
<i>A katolikus egyház befolyásának kezdetei</i>	71
<i>Az ungvári unió</i>	74
Ruszinok és zsidók Kárpátalján az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában • KONRÁD MIKLÓS	84
<i>A hegyvidéki akció</i>	85
<i>Kárpátaljai zsidók és nem-zsidók</i>	89
Jászi Oszkár és a ruszinok: a ruszin önrendelkezés esélyei 1918–1919-ben • SZAKÁL IMRE	92
<i>A Magyarországi Rutének Néptanácsa</i>	93
<i>Keleti-Svájc</i>	96
<i>Autonómia vagy gyámság?</i>	100
<i>A ruszin autonómia a gyakorlatban</i>	105
Podkarpatszka Rusz eszméje a Csehszlovák Köztársaságban és a nyelvi viszonyok • CSERNICSKÓ ISTVÁN – FEDINEC CSILLA	117
<i>A csehszlovák állam és Kárpátalja</i>	118
<i>A csehszlovakizmus</i>	120
<i>Hogy került a ruszin többségű Podkarpatszka Rusz az új államhoz?</i>	122
<i>Prága viszonya a helyi nyelvhez</i>	125
<i>A nyelvi polémia és következményei</i>	130
<i>A nyelvi vita az oktatásban</i>	133
Teleki Pál és Kárpátalja • ABLONCZY BALÁZS	138
<i>Alapok</i>	138
<i>A sorsdöntő év</i>	140
A „magyar-oroszok” kérdése • CSERNICSKÓ ISTVÁN – FEDINEC CSILLA	147
<i>A Kárpátaljai Kormányzóság</i>	148
<i>Hivatalos kétnyelvűség a Kárpátaljai Kormányzóságban</i>	154
<i>A ruszin nyelv és a geopolitika</i>	159
<i>Nemzetiségi oktatástügy</i>	164
<i>A ruszin nyelvtan kérdése</i>	166
<i>A magyar-orosz nyelvváltozat jellemzőiről</i>	170
<i>A Kárpátaljai Tudományos Társaság</i>	174

A lengyelországi lemkók a 20. században: a kitelepítésektől az etnikai újjáéledésig • LAGZI GÁBOR	178
<i>Kisebbségi létben a független Lengyelországban</i>	180
<i>A lemkó szétszórattatás évei: 1944–1947 és ennek következményei</i>	185
<i>Az újjászületés és újjászerveződés jegyében: lemkók 1989 után</i>	190
<i>„Belga identitás” és „kis haza”</i>	193
Ruszinok Szlovákiában • HALÁSZ IVÁN	196
<i>A két világháború közötti időszak</i>	196
<i>A második világháború után és a szocializmus alatt</i>	199
<i>Ruszinok 1989 után</i>	202
<i>A ruszin alapú politizálás Szlovákiában</i>	204
Ruszin nemzetiségi önkormányzatiság a rendszerváltás utáni Magyarországon • DOBOS BALÁZS	208
<i>Történeti előzmények</i>	208
<i>A ruszin nemzetiség a népszámlálások tükrében</i>	211
<i>A kisebbségi elismeréshez vezető út</i>	214
<i>A ruszin kisebbségi önkormányzatiság intézményesülése</i>	217
<i>Részvétel az Országgyűlés munkájában: a ruszin nemzetiségi szószóló választása</i>	225
<i>A ruszin nemzetiségi önkormányzatok főbb működési területei</i>	227
Szeparatizmus vagy valami más? A kárpátaljai ruszin nyelv(járás) átértékelése • CSERNICSKÓ ISTVÁN	228
<i>Ruszin reneszánsz Kárpátalján</i>	229
<i>A nyelv mint áru</i>	233
<i>A ruszin nyelv megítélése a mai Ukrajnában</i>	236
<i>A turizmus mint kitörési pont</i>	239
<i>Jellegetes ízek és ízes szavak</i>	241
<i>A helyi szláv dialektusok a populáris kultúrában</i>	243
<i>A kárpátaljai nyelvjárások és a magas kultúra</i>	244
<i>A dialektusok a politikai kampányokban és a közterületi reklámokban</i>	246
<i>Politika és identitás</i>	247

Ruszinok a változó posztszovjet geopolitikai térben • BOTTLIK ZSOLT – PETE MÁRTON	257
<i>Fantomhatárok a posztszovjet térségben</i>	258
<i>Ruszinok: a negyedik keleti szláv csoport?</i>	262
<i>Lehetséges utak</i>	268
<i>A ruszinok településterülete az ezredfordulón</i>	269

POSTE RESTANTE

Olvasmányok

A rutének • BONKÁLÓ SÁNDOR	273
II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai • (Részletek)	275
A nemzeti ébredés kezdetei Kárpátalján • AVGUSZTIN VOLOSIN	280
A magyar oroszokról • SZABÓ ORESZT	287
Ady halotti maszkjával vándorolva • JÓCSIK LAJOS	290
Kárpátalja a magyar hazában • CS. SZABÓ LÁSZÓ	300
Az Északkeleti-Felvidék • CHOLNOKY JENŐ	304

A Kárpát-medencei szlávok nyelve a honfoglalás korában

ZOLTÁN ANDRÁS¹

A honfoglaló magyarok által a Kárpát-medencében talált szláv nyelvű népesség számáról és a magyarsághoz való számbeli arányáról a nyelvészeti adatok alapján nem lehet nyilatkozni, régi szláv jövevényszavaink kimagasló száma alapján csak sejthetjük, hogy a szlávul beszélők aránya a magyarok megtelepedése után is jelentős lehetett. A honfoglaló magyarság számát történészeink igen tág határok között becsülik. Ezzel kapcsolatban csak annyi látszik bizonyosnak, hogy a Kárpát-medencében bőven jutott hely mindenkinek. A honfoglaló magyarok nem irtották ki a helyben talált lakosságot, a régészetileg feltárt temetők egy része a lakosság folyamatos tovább éléséről tanúskodik.² A szláv–magyar kétnyelvűség a honfoglalást követő egy-két évszázadban viszont az anyag jellege folytán valószínűsíthető. Kézelfogható bizonyítékai ennek az Ácsteszer típusú tautologikus szláv–magyar helynevek.³

Mint ismeretes, a mai magyar szókincs legnagyobb tömegű idegen eredetű elemét szláv jövevényszavaink képezik. E kétségtelen tény jelentőségét Melich János óta⁴ azzal szokás kisebbiteni, hogy noha a szláv hatás nyelvünkre összességében valóban nagy volt, az egyes szláv nyelvek (orosz, bolgár, szerbhorvát, szlovén, szlovák, cseh, lengyel, ukrán stb.) külön-külön azonban nem gyakoroltak nagyobb ha-

¹Eötvös Loránd Tudományegyetem Szláv és Balti Filológiai Intézete, Budapest. A tanulmány korábbi változata megjelent: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és kontaktológia 3.* Budapest – Piliscsaba: Szent István Társulat, 2016. 33–45. oldalak.

²Kovács László 2014. Elnöki zárásó – Régészet, embertan, genetika szekció. Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés.* Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014. 205–210.

³Kiss Lajos: Tautologische slawisch-ungarische Mischnamen in der ungarländischen Toponymie. *Studia Slavica*, 1979, 25. sz. 231–239.

⁴Melich János: *Nyelvünk szláv jövevényei.* (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 13.) Budapest, 2010. 31.

tást a magyarra, mint bármely más nyelv, amellyel nyelvünk története során érintkezésbe került.

Ugyanakkor viszont legrégebbi szláv jövevényszavaink esetében legtöbbször nem dönthető el még az sem, hogy a szláv nyelvek mely csoportjából származnak, mert semmiféle alaki vagy jelentéstani megkülönböztető jegyük sincs, amely a szláv nyelveken belül valamely konkrét nyelvhez vagy legalább nyelvcsoporthoz kötné őket (például bab, bába, dajka, déd, ikra, mák, patak, rák, széna, szita szavaink szláv előképe ma is nagyjából ugyanúgy hangzik az összes környező szláv nyelvben). Melich felfogását Kniezsa István is követte: „A magyar nyelv szláv elemei azonban távolról sem jelentenek valami egységes szláv hatást a magyarra. A magyarság sohasem érintkezett az őszlávokkal, csak az egyes szláv népekkel volt kapcsolatban. Ezért tehát voltaképpen nem is szláv, hanem külön tót, orosz, szerb, horvát, bolgár, illetve szlovén hatásokról kellene beszélnünk.” Kniezsa azonban gyakorló etimológusként mindjárt hozzáteszi: „Az anyag természete azonban a legtöbbször ezt a széttagolást nem teszi lehetővé. Egyes esetekben meg tudjuk ugyan mondani, hogy bizonyos szó például csak bolgár lehet, mint például a mesgye, mostoha, rozsa, vagy pedig szerb, mint a gatya, parittyá, kótyavetye és a paprika szavaknál, túlnyomó többségénél azonban igen kevés támpontunk van arra vonatkozólag, vajon a szó északról vagy délről került-e a magyarba?”⁵ Kniezsa István itt arra céloz, hogy gyakran az sem segít meghatározni valamely szláv jövevényszavunk közelebbi forrását, ha amúgy lenne hangtani fogódzónk: a barázda, kalász típusú szavak esetében ugyan kizárható a borozda, kolos típusú keleti szláv vagy a brózda > bruzda, kłos típusú lengyel alakokból való származás, de az ilyen szavak még mindig jöhettek nemcsak bármely déli szláv nyelvből, hanem a tőlünk északra lévő morva–szlovák nyelvjárásokból is. Ebben az esetben a hangtani kritérium, ti. hogy az ilyen szavak csak a déli szláv nyelvekre, valamint a csehre és a szlovákra jellemző brazda, klasъ hangalakú átadó nyelvi alakokból származhatnak, csupán az amúgy is valószínűtlen lengyel és keleti szláv eredetet zárják ki, de hogy a magyarral a legnagyobb területen érintkező szláv nyelvek közül melyik lehetett az átadó, arra semmiféle eligazítást ez a kritérium nem nyújt.

Ezzel a mai magyar nyelvtudományi kézikönyvekben is közkeletű felfogással szemben a magyar honfoglalás korában és a honfoglalást kö-

⁵Kniezsa István: Magyar–szláv nyelvi érintkezések. Szekfü Gyula (szerk.): *A magyarság és a szlávok*. Budapest: Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete – Franklin-Társulat, 1942. 178.

vető egy-kétszáz évben, vagyis a szláv–magyar érintkezések legintenzívebb szakaszában a szlávok még egy nyelvjárásiilag ugyan tagolt, de nagyjából egységes, ráadásul mind saját maguk, mind a külső megfigyelők által egységesnek tekintett nyelven beszéltek, vagyis az a tény, hogy gyakran nem dönthető el, hogy egyes régi szláv jövevényszavaink mely szláv nyelvből kerültek a magyarba, nem kutatási módszereink hiányosságából, hanem az anyag természetéből adódik: a 9–11. században nem is voltak még kialakulva az egyes szláv nyelvek, a honfoglaló magyarság a felbomlófélben lévő késői ősszláv nyelvjárások beszélői közé ékelődött.

A pannóniai szláv dialektusok

Tekintve, hogy legrégebb szláv jövevényszavaink zöme nem tájszó, hanem a magyar nyelvterület egészén el van terjedve, és történetileg sem mutatható ki, hogy valamely peremvidékről kiindulva vált volna idővel ősszmagyar elterjedésűvé, fel kell tételezni, hogy átvételükre a Kárpát-medence központi vidékein került sor, mégpedig a honfoglaláskor ott talált és idővel a magyarság által teljes egészében asszimilált szlávok nyelvéből. Ezt a rendkívül észszerű felfogást az uralisztikában és a szlavisztikában egyaránt járatos Evgenij Chelimskij (1950–2007) kezdte hirdetni az 1980-as évek második felében,⁶ de nézetei nem váltottak ki különösebb visszhangot a magyar nyelvtudományban. Ehhez ugyanis fel kellett volna adni azt a magyar szlavisztikában mély gyökeret eresztett, de már a 20. század elején meghaladott nézetet, miszerint az ősszláv nyelv korszaka csupán a Kr. u. 5. századig tartott. Ezzel szemben már N. S. Trubetzkoy⁷ és N. N. Durnovo⁸ óta tudható, hogy

⁶ E tárgykörbe tartozó dolgozatai összegyűjtve: Хелимский, Е. А.: *Компаративистика, уралистика. Лекции и статьи*. М.: Языки русской культуры, 2000. 404–466.

⁷ Trubetzkoy, N. S.: Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit. *Zeitschrift für Slavische Philologie*, 1925, No. 1. 287–319. [Új kiadása: Trubetzkoy, N. S.: *Opera slavica minora linguistica*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1988. 93–125. Orosz fordítása: Трубецкой, Н. С.: О звуковых изменениях русского языка и распаде общерусского языкового единства. In Трубецкой, Н. С.: *Избранные труды по филологии*. М.: Прогресс, 1987. 143–167.]

⁸ Дурново Н. Н.: К вопросу о распадении общеславянского языка. In *Sborník prací I. Sjezdu slovanských filologů v Praze*, 1929. Svazek II. Přednášky. Praha: Orbis, 1932. 514–526. [Új kiadása: Дурново Н. Н.: *Избранные работы по истории русского языка*. М.: Языки русской культуры, 2000. 624–637.]

egy nyelv akkor esik szét két vagy több nyelvre, amikor nyelvjárásai már nem képesek közös változásokat átélni, így tehát az ősszláv nyelv végső határa az utolsó közös szláv innováció, vagyis az ún. jerek (a cirill betűs ősszláv szövegekben ѣ és ѥ betűkkel jelölt hangok) eltűnése, illetve átalakulása.⁹ Tehát Kniezsa István óta, sőt tulajdonképpen már az ő életében jelentősen átalakult a nemzetközi szlavisztikai környezet, amellyel a hazai történeti szlavisztika nem szembesítette a magyarban megőrzött régi szláv anyagot; ezt említett munkáiban Chelimszkij tette meg.

Bármily kézenfekvő is Evgenij Chelimszkijnek az az álláspontja, miszerint legrégebbi szláv jövevényszavaink szubsztrátum jellegűek, és a magyarság által később teljesen asszimilált Kárpát-medencei szlávok általa pannóniai szlávoknak nevezett késői ősszláv dialektusából származnak, túlzottan kategorikus megállapításai némi finomítást igényelnek. Egyrészt a helyben talált szlávokon kívül a magyarság természetesen a környező szláv nyelvekkel is kapcsolatba került. Ezeknek a marginális nyelvi kapcsolatoknak a révén átvett korai jövevényszavak száma nyilván kisebb a tartós együttélés során az ország belsejében élő szlávoktól átvett kölcsönzéseknél, de létük bizonyítható és átvételi útvonaluk is nyomon követhető (például *hálát ad*, *karácsony*, *pitvar*).¹⁰

⁹ Vö. Zoltán András: Kiss Lajos, a szlavista. *Nyelvtudományi Közlemények*, 2012, 108. sz. 420–421. Az elsőként 1968-ban megjelent és azóta is használt budapesti egyetemi tankönyv Trubeckoj felfogásáról tudósít ugyan, de azt indoklás nélkül el is utasítja: „Egyes nyelvészek, pl. N. S. Trubeckoj (1890–1938) szerint a szláv nyelvek csak a XII. századtól tekinthetők teljesen önállóaknak, ez az álláspont azonban nem fogadható el.” (Baleczky Emil – Hollós Attila: *Ősszláv nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1968. 14). Ehhez képest a jó negyedszázaddal későbbi szegedi tankönyv mindössze annyit lépett előre, hogy elutasító megjegyzés nélkül említi ezt a nézetet: „Vannak nyelvészek, akik az ősszl. korszak utolsó hangfejlődési tendenciájának a sorvadó magánhangzók kiveszését tekintik, és kiveszésük időpontját jelölik meg az ősszláv nyelv befejezésének (N. Trubeckoj és N. Durnovo).” (H. Tóth Imre: *Bevezetés a szláv nyelvtudományba*. Szeged: JATE BTK, 1995. 57.) Mindkét tankönyvből hiányzik egyébként a bibliográfiai utalás Trubeckoj, illetve Durnovo idevágó munkáira.

¹⁰ Mindhárom szó a szláv nyelvi közvetítéssel megvalósult bizánci térítés nyoma a magyarban; a térítők minden bizonnyal görög–szláv kétnyelvű (feltehetőleg macedóniai) papok voltak. A ma is szinte kizárólag egyházi használatú *hálát ad* az óegyházi szláv *chvalŏ vьzda(ja)ti* tükörfordítása, ez pedig görög mintát követ (*χαρις ἀποδίδωμι*); a *karácsony* délszláv előképe, az eredetileg ’téli napforduló’ jelentésű *kračunъ* az óalbán *karçun-* ’tuskó’ átvétele (a szlávok a téli napforduló pogány ünnepéhez kapcsolódó tuskóégetés ceremóniáját vették át az erre későbbi időben rátapadt keresztény ünnep nevéként); a *pitvar* ma ugyan elsősorban népi építészeti terminus, de 1300 körül a ’pokol tornáca’ jelentésben *pulkul pitvaranak fugliabeleul* szókapcsolatban fordul elő először a Leuveni Kódex egyik glosszájában, s az ortodox szlávoknál a templom

Másrészt bármennyire is igyekezett Evgenij Chelimskij ezt a pannóniai szlávot egységes dialektusnak láttatni, az anyag tüzetes vizsgálata mégis legalább két szláv nyelvjárást enged feltételezni.

Az egyik ezek közül kétségtelenül az a pannóniai szláv, amely egy déli szláv–nyugati szláv átmeneti dialektus lehetett, s hidat képezve a mai horvátok és szlovének elődei, valamint a morvák és a nyugat-szlovákok elődei által beszélt nyelvjárások között a Dunántúl nagyobb részén lehetett elterjedve. Ebben a nyelvjárásban a nyugati szláv jellegzetességek délszláv vonásokkal ötvöződtek. Nyugati szláv jellegzetesség az összláv szókezdő *ort-, *olt- hangkapcsolatok (ahol a t bármely mássalhangzó) *rot-, *lot- hangkapcsolatokká való fejlődése, ami a magyarban rövid a-ként tükröződik: m. rab < pannóniai szláv *robъ < korai összláv *orbъ, m. ladik < pannóniai szláv *lod- < korai összláv *oldьъ. Nyugati szláv jellegzetesség volt a pannónia szlávban az összláv *dl megőrzése (a déli szlávoknál *dl > l), amely a magyarban hosszú ll-ként jelentkezik (*vidla > villa, *motovidlo > motolla); Chelimskij¹¹ szerint a *dl > ll változás már a pannóniai szlávban végbement. Ugyanakkor a déli szlávok és azon belül a horvátok és a szlovének elődeinek a nyelvjárására mutat az összláv *tj és *dj sorsa: a *dj utóhangja a magyarban gy (vö. horvát đ): m. megye < összláv *medja (vö. horv. mèđa), m. ragya < összláv *rьdja (vö. horvát řđa), a *tj reflexe pedig ty vagy cs (vö. horvát ć, szlovén č): m. parittyá < pannóniai szláv *pratja < korai összláv *portja (vö. horv. prǎca, szlovén práča), m. lenese < összláv *lętja (vö. horvát lêća, szlovén léča).

Emellett létezett még egy másik nyelvjárás is, amelyben az összláv dl hangkapcsolatból l lett, akárcsak a legtöbb déli és keleti szláv nyelvjárásban, és ez az l a magyarban rövid l-ként jelentkezik: m. zab(o)la < déli szláv *zobalo < összláv *zobadlo, m. nyoszolya < déli szláv < *nosilo < összláv *nosidlo. Az összláv szókezdő *ort-, *olt- hangkapcsolatokból mássalhangzó előtt itt rat-, lat- alakult (a t itt is bármely mássalhangzó jele), mint az összes déli szláv nyelvjárásban, s ez a ma-

előcsarnokát jelentő óegyházi szláv *pritorъ* szóból származik, amely viszont görög eredetű. Tehát mindhárom szó kívülről, mégpedig a Balkán felől érkezett (vö. Zoltán András: Византийская миссия у венгров в X в.: Вопрос о славянском языковом посредничестве. In Anthony-Emil Tahiaos (ed.): *Cyril and Methodius: Byzantium and the world of the Slavs*. Thessaloniki: Δήμος Θεσσαλονίκης, 2015. 658–663.

¹¹ Хелимский, Е. А.: Венгерский язык как источник для праславянской реконструкции и реконструкции славянского языка Паннонии. In *Славянское языкознание: X Международный съезд славистов, София, сентябрь 1988 г., Доклады советской делегации*. М.: Наука, 1988. 359. [Új kiadása: Хелимский: Компаративистика, уралистика, 2000, i. m., 427.]

gyarban rá-ként tükröződik (a la-ra nincs példánk): m. nyj. rásza 'palánta' < déli szláv *rasadъ < *raz-sadъ < ősszláv *orz-sadъ (az *orz-saditi 'szétültet' igéből képzett főnév), vö. bolgár пазсад 'palántázás', horvát rāsad 'palántázás; palánta'; m. elavult rāszt 'lépduzzadás' < déli szláv *rastъ < ősszláv *orstъ, vö. horvát rāst 'növekedés'; (régén) 'lépbetegség'. Az ősszláv *tj, *dj hangkapcsolatokból ebben a nyelvjárásban št, žd lett, akárcsak az óegyházi szlávban (óbolgárban) és a mai bolgárban: m. nyüst < óbolgár ništi < ősszláv *nitji, m. mostoha < óbolgár maštecha < ősszláv *matjecha, m. mezsgye < óbolgár mežda < ősszláv *medja, m. rozsa < óbolgár рѣзда < ősszláv *ръдja. Mindezek a jegyek így együttesen csak a bolgár(szláv)ból magyarázhatók.¹²

A felsorolt és bolgárszlávra mutató példák többnyire az egész magyar nyelvterületen elterjedtek (az elavult rāszt is ilyen lehetett, legalábbis nincs rá adat, hogy tájszó lett volna), e „bolgáros” szláv dialektus földrajzi elterjedéséhez csak a rásza 'palánta' nyújt némi támpontot, ez a tájszó ugyanis az egykori Gömör és Kishont vármegyékben, valamint Borsod és Szabolcs vármegyék északi peremén fordul elő,¹³ vagyis jobbra a szlovák–magyar nyelvhatáron, miközben a szó a szomszédos szlovákból nem mutatható ki. (Egyébként is ott *rozsa lenne várható.¹⁴)

A Kárpát-medencei egykori bolgárszláv nyelvjárások elterjedésére még egy fogódzónk van, mégpedig az ősszláv *kъ hangkapcsolat, amely a tj-hez hasonlóan fejlődött, és a szláv nyelvek közül egyedül a bolgárban št-vé változott (ősszláv *pektъ > óbolgár peštъ > m. pest

¹²Vö. Zoltán András: Legrégibb szláv jövevényszavaink szláv dialektológiai hátteréhez. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII.* Szeged: SzTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, 2013. 193–198.

¹³ÚMTSz (B. Lőrinczy Éva [főszerk.]: *Új magyar tájszótár 1–5.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979–2010.) 4. k. 675.

¹⁴Kniezsa (A magyar nyelv szláv jövevényszavai, 1955, i. m., 459) és Chelimszkij (Хелимский: Венгерский язык, 1988, i. m., 357) lehetségesnek tartották, hogy a m. rásza egy szláv *rozsa alakból származzék magyar szó eleji nyúlással, vö. ábra (< *obrazъ), pászta (< *postavъ). Ennek azonban legfőbb akadályja az, hogy a szó nem mutatható ki a szlovákból, ahol ro- szókezdet lenne várható, mint ahogy az ősszláv orz- igekötőnek még az egyébként több délszláv hatást mutató középszlovákban is mindig roz- felel meg (Kniezsa István: Zur Geschichte der Jugoslavismen im Mittelslowakischen. *Études Slaves et Roumaines*, 1948, No. 1. 139.). Elvileg ilyen szó eleji nyúlással származhatna a rásza a ruszinból is, ahol szintén ro- a szókezdet és meg is van a szó, vö. „Позсада n. rásza, palánta, fiatal káposzta, ültetvény, káposzta mag” (Csorpei László: *Rutén-magyar szótár* – Л. Чопей: *Русько[-]мадярский словарь.* Budapest: M. Kir. Egyetemi Könyvnyomda, 1883. 343), ezt viszont nem támogatja sem a szóföldrajz, sem a szóvég hangalakja.

'kemence, barlang'). Ez a szó nemcsak hangtani, hanem szemantikai bolgarizmus is. Az ősszláv *pektъ származékai az összes szláv nyelvben megvannak ugyan, de csak 'kályha, kemence' jelentésben, az ebből hasonlóságon alapuló névátvitellel keletkezett 'barlang' jelentése az alapszónak csak a bolgárban van: пещ 'kályha, kemence; barlang', mégpedig már az óbolgárban is: peštъ 1. 'kemence'; 2. 'barlang'.¹⁵ A 'barlang' jelentésű pest elemet tartalmazó földrajzi neveket – Pest pataka, Pes(t)kő, Köpes(t) – Dénes György vette számba és azonosította. Ezek szerint az ilyen földrajzi nevek zömmel a Budai-hegységtől a Bükkig, valamint ettől északra, a Vág völgyétől Észak-Borsodig vannak elterjedve (valamint a székelyföldi Csíkszentdomokoson is van egy Pestkő nevű barlangos hegy¹⁶). Kniezsa István,¹⁷ noha néhány, később Dénes György által bejárt ilyen helynévről még nem tudhatta biztosan, hogy a pest elem bennük 'kemence' vagy 'barlang' jelentésű-e, a már az ő adatai szerint is 'barlang' jelentésű pest elemet tartalmazó földrajzi nevek alapján biztosra vette, hogy Budapest környékétől a Bükkig és a Börzsöny–Cserhát–Mátra–Bükk hegyvonulattól délre a honfoglalás előtti szláv lakosság bolgár jellegű délszláv nyelvjárást beszélt. Dénes György kutatásai ezt a Kniezsa által is bolgárszlávnak tartott sávot szélesítették ki észak felől az egykori Hont és Gömör megyei pest elemet tartalmazó helynevekkel a mai államhatár szlovák oldalán.

Mikor kezdődött a szláv–magyar együttélés?

Ha Kniezsa és Dénes kutatási eredményei alapján elfogadjuk, hogy a Kárpát-medence szívében viszonylag nagy területen a magyarság bolgár jellegű nyelvjárást beszélő szlávok közé települt, akkor viszont felül kell vizsgálnunk a szláv nazálisokat tükröző régi szláv jövevényszavaink kronológiáját. Arról van ugyanis szó, hogy míg a magyar nyelvtudományak modern etimológiai szótárainkban is rögzített egyöntetű álláspontja szerint a rend (< szláv *rědъ), galamb (< szláv *golōbъ) és hasonló, az egykori szláv nazális ę és ǫ magánhangzókat még tükröző szavaink a 10. század vége előtt kerültek nyelvünkbe, addig a szláv

¹⁵ SJS (Kurz, Josef – Hauptová Zoé (eds.): *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeo-slovenicae.* 1–4. Prague: Československá akademie věd, 1966–1997.) 3. k. 32.

¹⁶ Vö. Dénes György: Pest pataka. *Névtani Értesítő*, 2009, No. 31. 105–111.

¹⁷ Kniezsa István: Charakteristik der slawischen Ortsnamen in Ungarn. *Studia Slavica*, 1963, No. 9. 28–32.

nyelvtudománynak tulajdonképpen nincs semmi más bizonyítéka arra, hogy a 10. században a Kárpát-medencei szlávok nyelvében még egyáltalán hangzottak ezek a szláv nazálisok, mint éppen a magyar nyelv korai szláv jövevényszavai. Ez a dátum bizonyos értelemben spekulatív, mivel biztosan csak azt tudjuk, hogy a 10. század közepén a keleti szlávban ezek a nazálisok már denazalizálódtak (ę > 'a, ð > u, vö. az előbbi példákban: *ręďъ > orosz, ukrán ряд, *golǫbъ > orosz голубъ, ukrán голуб).¹⁸ Azért teszik a szlavisták a denazalizációt a 10. század végére, hogy adjanak némi időt arra, hogy a magyarok a viszonylag nagyszámú, még a szláv nazálisokat tükröző jövevényszót az itt talált szlávoktól átvegyék (bolond, csombor, donga, dorong, galamb, gomba, gerenda, goromba, konkoly, konc, korong, lengyel, lencse, lanka, munka, abroncs, péntek, pisztráng, porond, rend, rombol, szombat, szomszéd, szent[el], szerencse, tompa – hogy most itt csak az ismertebbeket soroljuk fel). Lehetséges azonban, hogy a keleti szlávokhoz hasonlóan a pannóniai szlávok nyelvében is megtörtént a denazalizáció már a 10. század közepére. Ebben az esetben viszont igen kevés idő állt rendelkezésre az ilyen magánhangzót tartalmazó népes jövevényszó-csoport átvételére.

Ebből a kelepceből kétféleképpen lehet szabadulni. Az egyik kiút az ún. kettős honfoglalás elfogadása, amint azt szlavistáink közül Király Péter szorgalmazta.¹⁹ Ha ugyanis egy-két évszázaddal korábban kezdődött a szláv–magyar együttélés a Kárpát-medencében, amire Király adatainak kritikus megrostálása után is van esély,²⁰ akkor kényelmesen volt idő átvenni az itteni szlávoktól a még nazális magánhangzókat tartalmazó korai szláv jövevényszavainkat. Más megfontolások alapján, de hasonló következtetésre jutott Makkay János is, aki szerint

¹⁸ Arról, hogy a keleti szlávoknál 950 körül már megtörtént a nazális magánhangzók fenti módon való megváltozása, kétségtelen bizonyítékot szolgáltat Biborbanszületett Konstantin (illetve szláv informátora) két dnyeperi zuhatag szláv nevének görög átírásával: *Νεασήτ* < *nejasyt* < **nejesyť* 'telhetetlen'; *Βερούτζη* < *vьrūčъ* < **vьrōtjъ* 'habzó, forró'. DAI (Constantinus Porphyrogenitus: *De administrando imperio*. Greek text edited by Gy. Moravcsik. English translation by R. J. H. Jenkins. New, revised edition. Washington D. C.: The Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1967) cap. 9, v. 46, illetve 62.

¹⁹ Király Péter: *A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve*. (Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae 10.) Nyíregyháza, 2006.

²⁰ Vö. Balogh László: Új könyv a „kettős honfoglalásról” (Megjegyzések egy a magyarság korai történetét tárgyaló mű margójára). *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica*, 2007, No. 125. 3–19; Király Péter: A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve. *Magyar Nyelv*, 2006, No. 104. 355–359.

a nazális alakot tükröző szláv jövevényszavaink átvételének ideje „a 7–9. század, és nemcsak a 10. század első néhány évtizede”²¹

A másik kiút annak feltételezése lehet, hogy a magyarság érintkezett olyan szlávokkal is, akik tovább őrizték nyelvükben a nazálisokat, mint a pannóniai szlávok, s a magyaroknak volt alkalmuk még a 10. század után is nazális magánhangzókat tartalmazó szláv szavakat hallani és átvenni legszűkebb környezetükben.

Érdekes, hogy Kniezsa István, miközben kimutatta a honfoglalás kori bolgárszláv nyelvjárások meglétét a Budai-hegységtől a Bükkig, és tudott arról, hogy a bolgárban a nazális magánhangzók lényegesen tovább maradtak meg, mint a magyarsággal közvetlenül érintkező többi szláv nyelvben,²² nem gondolt arra, hogy akkor nyilván ezekből a bolgárszláv nyelvjárásokból nemcsak a st hangkapcsolattal ejtett pest kerülhetett át a magyarba, hanem átjöhetnek más bolgáros kiejtési jellegzetességek is. A bolgár történeti dialektológiában közismerten járatos Samuil Bernštejn szláv összehasonlító nyelvtanában szintén hangsúlyozta, hogy – saját fordításomban idézem – „a bolgár nyelv az összes szláv nyelv között különleges helyzetet foglal el a nazális magánhangzók sorát illetően. Itt ugyanis a nazális magánhangzók nagyon tartósaknak bizonyultak. A denazalizáció első jelei elsősorban felfedezhetők már a 11. században. Meredeken emelkedik a példák száma a 12. században.

Az északi nyelvjárásokban ez a folyamat lassabban ment végbe. Az erdélyi bolgárok nyelve arról tanúskodik, hogy az északkeleti bolgár nyelvjárások még a 13. század második felében is megőrizték a nazális magánhangzókat a tömorfémákban. A denazalizáció a bolgárban valószínűleg csak a 14. században zárult le teljesen. A 13–14. századra

²¹ Makkay János: *A magyarság keltezése*. (2., átdolgozott és bővített kiadás.) Szolnok: Damjanich János Múzeum, 1994. 104. Vö. Makkay János. *Korai szláv kölcsönzavaink keltezési kérdései és a honfoglalás*. A szerző kiadása. Budapest, 2004. 46.

²² Kniezsa István a *porong* takácsműszó kapcsán figyelmeztetett arra, hogy a bolgárból származtatott szónak nem kell okvetlenül 10. század előttinek lennie, mivel a nazálisok a bolgárban viszonylag későn tűntek el. (Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. I/1–2. Budapest: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 438.) Kniezsának ezt a fontos megjegyzését mind a TESz. (Benkő Loránd [főszerk.]: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967–1984. 3. k. 258.), mind az EWUng. (Loránd Benkő [Hrsg.]: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. 1–3. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993–1997. 2. k. 1190.) egyszerűen ignorálta. Egyébként Kniezsa más összefüggésben – a szláv eredetű helynevekkel kapcsolatban – korábban is felhívta erre a körülményre a figyelmet (Kniezsa István: *Keletmagyarország helynevei*. In Deér József – Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok*. I. Budapest: Athenaeum, 1943. 111–313.) [Új kiadása önálló kötetben: Lucidus, Budapest, 2001].

datálta a nazálisok kései denazalizációját a bolgárban H. Tóth Imre is.²³ Semmi okunk annak feltételezésére, hogy a Kárpát-medence bolgárszláv típusú nyelvjárásaiban a denazalizáció előbb ment volna végbe, mint a bolgár nyelvjárások zömében. Éppen ellenkezőleg, a nyelvföldrajz azt sugallja, hogy ezek a nyelvjárások az északbolgár nyelvjárás-területtel érintkeztek, ahol a nazálisok még a 13. században is hangzottak. Ezt a lehetőséget mindeddig sem a magyar, sem a szláv szakirodalom nem vette figyelembe, noha például Bernštejn idézett könyvének más lapjain éppen a magyar nyelv régi szláv jövevényszavaival érvel amellett, hogy a 9. és a 10. század²⁴ fordulóján még megvoltak a nazálisok a pannóniai szlávok nyelvében. Ezért van az, hogy etimológiai szótáraink minden egyes szláv nazális reflexét tartalmazó jövevényszavunk esetében imamalomszerűen ismételtetik, hogy átvételük a 10. század vége előtt történt, ami viszont egy kissé önkényes meghosszabbítása a nazálisok létének a bolgárszlávon kívüli szláv nyelvjárásokban a Kárpát-medencében, illetve annak szomszédságában. A bolgárszláv szubsztrátum figyelembevétele teljesen új megvilágításba helyezi a szláv nazális magánhangzókat tükröző jövevényszavaink időrendjének kérdését, mivel – mint láttuk – a bolgárban a denazalizáció lényegesen később ment végbe, mint a keleti szlávban (amiről biztos tudomásunk van) és a pannóniai szlávban (amint az a szomszéd – horvát, szlovén, szlovák – nyelvek alapján feltehető).

Mindebből az következik, hogy a szláv nazalíst tükröző jövevényszavaink nem feltétlenül a honfoglalást közvetlenül követő néhány évtizedben kerültek átvételre (a Dunántúlon), hanem a 11–13. század folyamán is, de a nyelvterület központi és keleti, északkeleti részén legalábbis addig, amíg az itt élt bolgárszláv nyelvjárást beszélő népességet a magyarság nyelvileg nem asszimilálta teljesen, vagyis a menszáros ~ mészáros, donga ~ duga párok nem feltétlenül különböző korban, hanem éppolyan valószínűséggel különböző helyen párhuzamosan átvett alakváltozatok is lehetnek.

A lehetséges szláv nyelv(járás)i előképek valószínűsítésekor a szláv és a magyar hangváltozások időbeli egymásutánját és térbeli különbségeit egyaránt figyelembe kell vennünk. Az *y > i* változás²⁵ például

²³ H. Tóth Imre: Fonetika. In H. Tóth Imre – Balázs L. Gábor – Majoros Henrietta: *Bolgár történelmi nyelvtan: Hangtan, alaktan*. Szeged: SzTE, 2011. 40–42.

²⁴ Бернштейн, Самуил: *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*. M.: АН СССР, 1961. 243–244.

²⁵ A szlavisztikai szakirodalomban az *y* hagyományosan a veláris *i* (mint az orosz *и*, a román *î* vagy a török *i*; IPA: *ɨ*).

délnyugaton (a mai horvát és szlovén területen) már a 9. században megkezdődik, de délkeleten (a mai bolgár területen) csak a 13., északnyugaton (a mai cseh és szlovák nyelvterületen) pedig csak a 14–15. századra fejeződik be, tehát a magyarországi szlávoknál mind a kétféle kiejtéssel számolni kell a 10–12. században. Igaz, hogy az *y*-ből a magyarban is *i* lett, de az egykori *y*-vel való átvétel nyomát őrzi a magyar az ilyen szavak vegyes hangrendű voltában: *vydra* > *vidra*, *vyžigati* > *vizsgál*. Átkerülhetett ugyanaz a szláv *tő* *y*-vel és *i*-vel is: *styd(iti)* > *szid(ok)*, de *styděniye* > *szígyen* ~ *szégyen*.

Használhatóbb korjelzőnek tűnik a szláv *jerek* (ъ, ѣ) sorsa. A *jer* elnevezés a szláv ábécé *ъ* betűjének *jer*, illetve *ъ* betűjének *jer'* nevéből vált nyelvészeti terminussá. E két magánhangzót szokás redukált *ъ* és redukált *ь* névvel is illetni, ami teljességgel téves, mivel ezek a magánhangzók a 10–11. században még többnyire teljesen tiszta, a szlávval kontaktáló nyelvek beszélői számára jól azonosítható vokálisok voltak, s később is csak bizonyos pozíciókban esnek ki, egyéb helyzetekben viszont más rövid magánhangzókká válnak. Hogy miként ejthették ezeket a hangokat a 10–11. században, arra nézve Décsy Gyula alapján teljesen biztosak lehetünk abban, hogy a *ъ* (*jer*) rövid *u*-nak, a *ь* (*jer'*) pedig rövid *i*-nek hangzott, illetve – ahogy Décsy²⁶ óvatosan fogalmaz, ezek vagy rövid *u*-nak és rövid *i*-nek hangzottak, vagy olyan hangszínű hangok voltak, amelyeket a finnek és a magyarok rövid *u*-nak és rövid *i*-nek érzékeltek. Ugyanez a helyzet egyébként a görög nyelv régi szláv jövevényszavai esetében is, vö. középgör. (13. századtól) *χουμέλι*, újgör. *χουμέλι* 'komló' < szláv **chъmelъ* 'ua.'²⁷

Ha tehát a 13. században Kassa környékén feljegyzett pisztráng (< *ръстрѡгъ*) szavunk (1261: *Pistrungus potoc*)²⁸ esetében a fentebb a nazálisokkal kapcsolatban elmondottak fényében abban nem lehetünk ugyan biztosak, hogy ez a szó már a 10. század vége előtt bekerült a magyarba, az azonban nagy valószínűséggel állítható, hogy átvétele a 12. század előtt történt, amikor „az első szótag jere még feltétlenül hangzott”.²⁹ Ebben a pozícióban ugyanis a palatális *ъ* a környező szláv nyelvjárásokban gyenge helyzetben volt, és később mindenütt

²⁶ Décsy, Gyula: Die Entsprechungen der gemeinslavischen Halbvokale im Finnischen und Ungarischen. *Die Welt der Slaven*, 1958, No. 3. 384.

²⁷ Vö. Zoltán András: Émely szavunk (szavaink) eredetéről. *Magyar Nyelv*, 1982, No. 78. 327.

²⁸ TESz. 3. k. 216.

²⁹ Kniezsa: A magyar nyelv szláv jövevényszavai, 1955, i. m., 424; vö. Décsy: Die Entsprechungen, 1958, i. m., 380.

kiesett (vö. szlk. pstruh, le. pstrąg, ukr. пструг), ezért egy 12–13. századi bolgárszláv **pstrǫg* alakból, amelyben a nazális még hangzott, de a jer' már nem (ez elméletileg Kassa környékén is elképzelhető), pisztrang helyett valamiféle **pasztrang* lett volna várható (a régi és nyelvjárási pisztranghoz képest a ma normatív pisztráng másodlagos). Amúgy az úgynevezett erős helyzetekben a szláv ъ ugyanúgy fejlődött a magyarban, mint a szláv u. Ahogy a szláv sluga szóból egy közbeeső **szuluga* alakon keresztül (1138 k. Sulgadi 1228 Zuluga)³⁰ szolga lett, ugyanúgy a szláv *бѣча szóból (1228 u. Bolchas)³¹ végül bolha lett, tehát ugyanúgy kezelte a magyar a szláv ъ-t, mint az u-t. Viszont a 14. század óta adatolható takács szavunkat – Décsy Gyulával³² ellentétben – nem egy még hangzó ъ-val ejtett szláv *тъкачь, hanem egy későbbi, immár jerek nélküli *tkač átvételének tartom (*tkač > takács, mint *brat[ъ] > barát).³³ Hasonlóképpen egyformán kezelik régi szláv jövevényszavaink a szláv ъ-t és az i-t. Ugyanolyan pozícióban a magyarban i van mind a szláv ѣсть főnévből lett tiszt szavunkban (1315 k. tiftel),³⁴ mind pedig a szláv čistъ/čista/čisto melléknévből származó tiszta szavunkban (1350 k.: tiftan)³⁵ vagy az i-ből és az ъ-ből egyaránt i lett igric szavunkban (< szláv *igrъць).³⁶

Egy új magyar etimológiai szótár kívánalma

Az etimológiai kutatások Kniezsa István óta elsősorban a szláv történeti-összehasonlító nyelvtudomány újabb eredményeinek a hasznosítása révén hozhattak új megoldásokat. Ezek kritikai megrostálása a készülő *Új magyar etimológiai szótár*³⁷ feladata lesz. Ennek közvet-

³⁰ TESz. 3. k. 777.

³¹ TESz. 1. k. 332.

³² Décsy: Die Entsprechungen, 1958, i. m., 377.

³³ Décsy itt nyilván Kniezsát (Kniezsa: A magyar nyelv szláv jövevényszavai, 1955, i. m., 516) követte, de nem vette észre, hogy Kniezsa érvelése téves (a *тъкачь > tkač fejlődés ugyanis teljesen szabályos). Kniezsát követi a TESz. (3. k. 823) is; az EWUng. (2. k. 1470) – helyesen – nem említi a nem létező problémát.

³⁴ TESz. 3. k. 924; vö. Kniezsa: A magyar nyelv szláv jövevényszavai, 1955, i. m., 524–525.

³⁵ TESz. 3. k. 925; vö. Kniezsa: A magyar nyelv szláv jövevényszavai, 1955, i. m., 525–526.

³⁶ Kniezsa: A magyar nyelv szláv jövevényszavai, 1955, i. m., 221.

³⁷ Vö. Gerstner Károly: A magyar szókészlet eredetéről – újra magyarul. Készülõben az Új magyar etimológiai szótár. *Nyelvtudományi Közlemények*, 2014, No. 110. 191–204.

len előzményei (TESz., EWUng.) a szláv jövevényszavak tekintetében érthető módon elsősorban Kniezsa István műveire épülnek, ami teljesen érthető, hiszen Kniezsa nagy összefoglaló műve³⁸ e munkák keletkezése idején még egészen frissnek számított, és monumentális volta miatt a magyar nyelvtudományban az a meggyőződés alakulhatott ki, hogy szláv jövevényszavaink terén lényegében már nincs sok teendő. A TESz. ráadásul néha olyannyira vakon követte Kniezsát, hogy az általa véletlenül vagy néha talán tudatosan figyelmen kívül hagyott korábbi szakirodalmat nem is veszi figyelembe. Így például mivel Kniezsánál nem szerepel a töröl, a TESz.³⁹ nem idézi Simonyi⁴⁰ szláv etimológiáját (pontosabban Munkácsi Bernátnak tulajdonítja azt), csupán Bárczira⁴¹ hivatkozva jegyzi meg hibásan, hogy „szlovákból való származtatása téves” (Bárczinál a szlov. rövidítés jelentése ’szlovén’, mert nála a ’szlovák’ még tót; ő egyébként a töröl igének nem konkrétan a szlovénből, hanem általában a szlávból való származtatását utasítja el mint nem meggyőzöt, a szlovén treti ’dörzsöl’ nála csak egy példa), az EWUng.⁴² pedig már csak a TESz.-ig nyúl vissza.⁴³ Az EWUng. néhány szláv etimológiát rosszabbra „javít”: gyanta, inas, pózna stb.⁴⁴

Mértékadó etimológiai szótáraink egynémely hiányosságának kiküszöbölése mellett a Kniezsa István korszakos munkájának megjelenése óta eltelt több mint hatvan év során számos, korábban ismeretlen eredetűnek tartott szavunkról bizonyosodott be, hogy a szlávból származik. Néhány ilyen újabban felmerült és szerintem helytálló etimológia népszerűsítésére választottam a TESz.-ben és az EWUng.-ban még ismeretlen vagy bizonytalan eredetűként szereplő vizsgál,⁴⁵ szégyen és szid⁴⁶ szavakat a mély i illusztrálására. Különösen sok magyar szó új,

³⁸ Kniezsa: A magyar nyelv szláv jövevényszavai, 1955, i. m.

³⁹ EWUng. 3. k. 973.

⁴⁰ Simonyi Zsigmond: Simonyi Zsigmond hátrahagyott kéziratai: Szláv jövevényszók. *Magyar Nyelvőr*, 1925, No. 54. 30.

⁴¹ Bárczi Géza: *Magyar szófejtő szótár*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1941.

⁴² EWUng. 2. k. 1546.

⁴³ Vö. Zoltán András: Szláv–magyar etimológiák. *Nyelvtudományi Közlemények*, 2005, No. 102. 242.

⁴⁴ Vö. Zoltán András 2007. Széljegyzetek az Etimológiai szótárhoz. *Magyar Nyelv*, 2007, No. 103. 208–223.

⁴⁵ Králik, Ľubor: Ungarisch vizsga, vizsgál: Versuch einer slawischen Etymologie. *Studia Etymologica Cracoviensia*, 2014, No. 19. 205–210.

⁴⁶ Zoltán András: „Lappangó” szláv eredetű szavaink: szid, szégyen. *Magyar Nyelv*, 1999, No. 95. 54–59.

köztük szláv etimológiája fűződik Hadrovics László⁴⁷ és Kiss Lajos⁴⁸ munkásságához.

Végeredményben tehát a magyar nyelv szláv jövevényszavainak a kérdése nem zárható még le; a nehezebben felismerhető esetek maradtak ránk.

⁴⁷Vö. Zoltán András: Hadrovics László, az etimológus. *Magyar Nyelv*, 2011, No. 107. 340–344.

⁴⁸Vö. Gerstner Károly: Kiss Lajos, az etimológus. *Nyelvtudományi Közlemények*, 2012, No. 108. 394–402.; Zoltán: Kiss Lajos, a szlavista, 2012, i. m.